

I. ANTROPOLOGIA POLSKA W SIECI ANTROPOLOGII ŚWIATOWYCH

Michał Buchowski

mbuch@amu.edu.pl

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Uniwersytet im Adama Mickiewicza w Poznaniu

Kulturwissenschaftliche Fakultät

Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie n. Odrą

TRAJEKTORIE RELACJI POLSKIEJ ETNOLOGII I ANTROPOLOGII Z NAUKĄ ŚWIATOWĄ

**Trajectories of the relationship of Polish ethnology/anthropology
and world science**

Streszczenie: Relacja z nauką światową, jej powiązania i usytuowanie na międzynarodowej mapie dyscypliny jest powracającym tematem w polskiej etnologii i antropologii. W artykule sugeruje się, że problem współpracy polskiej odmiany dyscypliny zwanej antropologią z nauką światową wynika z luki w kontaktach, spowodowanej II wojną światową i jej geopolitycznymi konsekwencjami. Nauka w regionie Europy Środkowo-Wschodniej została zdominowana przez model sowiecki i izolowana jest od nauki światowej. Przed tym okresem etnolodzy byli kosmopolitycznymi badaczami, zaś po wojnie zostali w dużej mierze odizolowani od świata. Sytuacja poprawiła się w okresie późnego socjalizmu, choć wciąż w sposób niewystarczający. Ostatnie dekady są w nowym kontekście powrotem do sytuacji sprzed 1938 roku. Włączanie nauki w krwiobieg „antropologii światowych” jest wszakże procesem skomplikowanym i znaczącym także stygmatyzującym hierarchiami globalnej wiedzy.

Słowa kluczowe: etnologia i antropologia polska; antropologie światowe; powiązania międzynarodowe.

Abstract: The relationship with world science, its connections and location on the international map of the discipline is a recurring theme in Polish ethnology and anthropology. The article suggests that the problem of cooperation between the Polish variant of the discipline called anthropology and world science results from the gap in contacts caused by World War II and its geopolitical consequences. In the region of Central and Eastern Europe, science was dominated by the Soviet model and, for a long time, remained isolated from the outside world. Before this period, ethnologists were cosmopolitan researchers, but after the war, they became largely separated from the world. The situation improved during the period of late socialism, although insufficiently. In a sense, the last three decades are a return to the situation from before 1938. The inclusion of Polish science into the bloodstream of „world anthropologies” is, after all, a complicated process influenced, besides other factors, by the stigmatizing hierarchies of global knowledge.

Key words: Polish ethnology and anthropology; world anthropologies; international relations.

Kwestia relacji z nauką światową, jej powiązań i usytuowania na międzynarodowej mapie dyscypliny jest powtarzającym się przez dekady tematem w polskiej etnologii i antropologii. Celem artykułu jest pokazanie, że problem współpracy polskiej odmiany dyscypliny zwanej wymiennie etnologią, etnografią i antropologią społeczną bądź kulturową z nauką światową stał się istotny i palący w wyniku wyrwy w kontaktach, którą spowodowała II wojna światowa i jej geopolityczne konsekwencje, a zwłaszcza to, że Polska i cały region Europy Środkowo-Wschodniej znalazły się w orbicie dominacji Związku Sowieckiego. „Normalność” funkcjonowania w międzynarodowym obiegu akademickim zastąpiła „nienormalność” izolacji i ograniczenia kontaktów do politycznie wyznaczonych kręgów uczonych. Poza wszystkim implikowało to nie tylko restrukturyzację systemu nauki (organizacja akademii nauk, której pozostałości śledzić możemy do dziś) i próby narzucenia odpowiednich modeli teoretycznych (zmodyfikowanego przez Engelsa Morganowskiego ewolucjonizmu połączonego z wulgarnym materializmem historycznym), lecz także instytucjonalne i intelektualne odcięcie od nauki światowej. Dla nauk społecznych i humanistycznych, w szczególności etnologii,

na lata od 1939 do, w zasadzie, końca lat 60. XX wieku, rzeczywiście zapadła żelazna kurtyna. Nie było to całkowite odcięcie, ale przepływ wiedzy i osób był zaiste minimalny, a dopuszczalne kontakty miały być zorientowane na inne „bratnie etnografie”. Sytuacja poprawiła się dopiero w okresie późnego socjalizmu, czyli w latach 70. i 80., ale i wtedy był on pozbawiony charakteru systemowego i nieadekwatny, nie będący w stanie uczynić polskiej nauki częścią światowej i z tą ostatnią rezonującą.

Ponieważ niektóre z zagadnień tych złożonych relacji polskiej etnologii i antropologii do antropologii światowej – dziś, jak zaznaczam pod koniec artykułu, powiedzieć należałoby antropologii światowych – dyskutowałem już w innych tekstach, przeto tutaj, odsyłając jedynie do nich w stosownych miejscach, skupiam się na właśnie zasygnalizowanych, historycznych powodach zrodzenia się, istotności i obecności problemu współpracy. Sygnalizuję też, że czynny udział w jednej z form takiej współpracy między antropologiami, jakim jest organizowanie konferencji, jest jednym z praktycznych działań odwracających zasłóci historyczne.

W XIX wieku, w czasach, kiedy etnologia nie istniała jako dyscyplina akademicka, „zbieracze starożytności słowiańskich” oraz akademicy skupieni w istniejących wówczas na ziemiach polskich ośrodkach naukowych, takich jak Lwów czy Kraków, działający w towarzystwach naukowych w rodzaju Akademii Umiejętności w Krakowie czy w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, jak też piszący do etnograficznych czasopism takich jak „Wisła”, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” bądź „Lud”, inspirowali się różnymi prądami intelektualnymi krążącymi wówczas po Europie. Nie zapominajmy, że żyli i działali w różnych imperiach, studiowali na europejskich uniwersytetach. Weźmy przypadek Antoniego Kaliny, założyciela Towarzystwa Ludoznawczego i jego organu, czyli „Ludu” właśnie. Urodzony w Ostrowie Wielkopolskim studiował w Breslau (Wrocławiu) i w Berlinie, doktoryzował się na Uniwersytecie w Halle, by w końcu osiąść we Lwowie, w austro-węgierskiej Galicji, gdzie został profesorem i rektorem uniwersytetu. Zajmował się krajami słowiańskimi od Kaszub po Bałkany (Brzezińska, Czachowski 2016). Aktywność zawodowa rozgrywała się w dwóch różnych i wpływowych mocarstwach. W tym sensie Kalina i jemu podobni byli wykwitem i częścią nauki europejskiej.

Podobna uwaga odnosi się do innych, późniejszych badaczy. Przykładem służyć mogą osoby bezpośrednio związane z nauką polską, tzn. pracujące na polskich uniwersytetach, np. Jan Czekanowski czy Stefan Czarnowski. Ten pierwszy uczęszczał do gimnazjum na terenie dzisiejszej Łotwy, naonczas w Imperium Rosyjskim, studiował w Zurychu, pracował w Królewskim Muzeum Ludoznawczym w Berlinie, prowadził badania w Afryce w ramach wielodyscyplinarnej Deutsche Zentral-Afrika Expedition, zwanej też ekspedycją Księcia Meklemburskiego, po powrocie z której przeniósł się do Muzeum Antropologii i Etnografii w Petersburgu, gdzie został kuratorem w muzeum etnograficznym, a następnie do Lwowa, gdzie w 1913 roku objął katedrę antropologii i etnologii (Bar, Czekanowska 2002; Krzyśko 2009; Buchowski 2019: 14-15), zastępując Stanisława Ciszewskiego, także zresztą absolwenta uniwersytetów niemieckich. Studiował więc Czekanowski na europejskich uczelniach, pracował w trzech imperiach, następnie w międzywojennej Polsce, gdzie dalej był profesorem we Lwowie, by wreszcie po II wojnie znaleźć pracę na Uniwersytecie Poznańskim. Czekanowski był znanym w kręgach europejskich antropologiem fizycznym i słowianoznawcą, który wypracował własne metody antropometryczne i statystyczne oraz wniósł wiele do studiów genezą Słowian. Z kolei Stefan Czarnowski po ukończeniu gimnazjum w Warszawie studiował w Lipsku, następnie na uniwersytecie w Berlinie, by wreszcie przenieść się do Francji, aby najpierw zgłębiać tajniki sztuki w Conservatoire National des Arts et Métiers w Paryżu, a przez kolejne osiem lat w École Pratique des Hautes Études i Collège de France. „Studiował tam socjologię, w której dominowała wówczas szkoła Durkheima. Czarnowski przejął zasadnicze elementy tej teorii, jego zainteresowania naukowe kształtowały się pod jej wpływem” (Małowist 1986: 232). Był rozpoznawanym i cenionym socjologiem, etnologiem, religioznawcą i celtologiem (tamże, 232-233). Wykładał na przykład na École Pratique des Hautes Études, „co wówczas – jak pisze Małowist – bardzo rzadko przytrafiało się przybyszom z Polski” (1986: 236). Pozostawał w stałym kontakcie z Henri Hubertem i Marcellem Maussem (Czarnowski 2014).

Nie miejsce tu na dogłębny wykład historyczny. Przytaczam powyższe, wybrane spośród wielu przykłady, ponieważ świadczą one, że w okresie do II wojny światowej polscy etnologowie, antropologowie i socjologowie byli częścią europejskiego systemu wiedzy, w szczególności kontynentalnej. Odnajdowali się w salach wykładowych znanych uniwersytetów, władali językami kongresowymi, publikowali po niemiecku i francusku, byli

częścią międzynarodowych zespołów badawczych, podejmowali prace w ośrodkach naukowych różnych państw, a na koniec najczęściej na krajowych uczelniach.

Pomyśleć w tym miejscu wypada jeszcze o kilku innych osobach działających w tym okresie, pochodzących z Polski, a następnie z mniejszym lub większym powodzeniem spełniających się w pracy za granicą. Nie trzeba specjalnie rozwódzić się nad przypadkiem Bronisława Malinowskiego, którego wkład w światową antropologię jest powszechnie znany (Paluch 1983). Do listy tej dopisać trzeba chociażby Marię Czaplicką (Kubica 2015) i Józefa Obrębskiego (Obrębski 1976; Vražinovski et al. 2003; Lubaś 2019). Kwalifikuje się tu także socjolog i filozof kultury Florian Znaniecki (Dulczewski 1984), założyciel poznańskiej socjologii i profesor na amerykańskich uczelniach, który wykazywał się dużą znajomością społeczności chłopskich. Grono tych osób rozpoczynało swą edukację w Polsce, by następnie studiować i wreszcie pracować w ośrodkach akademickich w Europie, Zjednoczonym Królestwie lub w Stanach Zjednoczonych.

Paradoksalną konsekwencją II wojny światowej było to, że „przesunięty” na zachód kraj znalazł się w orbicie „nauki wschodniej”. Fakt ten sprawił, iż kwestia współpracy z zachodnią nauką światową¹ stała się nagle doskwierającą, by nie powiedzieć palącą kwestią. Pisano już na ten temat wiele, lecz dla zwartości narracji warto przypomnieć, że wprawdzie były osoby, które idee przedwojenne przeniosły w czasy Polski Ludowej – np. Jan S. Bystron, Edward Frankowski, Kazimierz Moszyński, Kazimierz Dobrowolski (ten ostatni zresztą też studiował przed wojną na Uniwersytetach Jagiellońskim, Wiedeńskim, Sorbonie i w London School of Economics), ale ich kontakty z uczonymi zza żelaznej kurtyny w praktyce zostały zerwane. Zwłaszcza od 1949 roku, kiedy to usiłowano narzucić nowy – wpisany w prostacko interpretowany marksizm – sposób

¹ Używam określenia „zachodnia nauka światowa” uwzględniając fakt, że przez dekady, w tym lata zimnej wojny, kojarzona ona była z Europą Zachodnią i Ameryką Północną oraz częściowo też z imigranckimi, anglojęzycznymi byłymi koloniami brytyjskimi. Nie odpowiada to już współczesnej sytuacji, a tym bardziej postulatowi ruchu „antropologii światowych”, które wspominam poniżej. Powiedzieć też wypada, że w obrębie tzw. obozu socjalistycznego starano się budować swego rodzaju „wsobne” sieci współpracy.

uprawiania dyscypliny. Inne szkoły i teorie określano jako burżuazyjne, a Bronisława Malinowskiego nazywano „psem łańcuchowym imperia-
lizmu” (zob. Jasiewicz 2004). I choć przetrwało niezależne myślenie, wbrew wysiłkom władz wspomaganych niekiedy przez nadgorliwych ba-
daczy, topornie rozumiany dialektyczny materializm, popularnie zwany
„diamatem”, nie zdominował polskiej etnologii, a nawet się w nim na
dobre nie zadomowił (Piątkowski 1985: 42), to jednak skutki tego odcie-
cia od świata były widoczne gołym okiem. Etnologia, przemianowana
na etnografię, utraciła swą dyscyplinarną podmiotowość i funkcjonowa-
ła przez kilka lat wyłącznie jako nauka pomocnicza historii w ramach
„historii kultury materialnej” (Posern-Zieliński 2005: 114)². Posunięcie
to odcisnęło swoje piętno na ubezwłasnowolnionej dyscyplinie na całe
dekady, gdyż kojarzono ją jako dyscyplinę historyczną właśnie. Co gor-
sza, wymiana myśli z zachodnią nauką światową została ograniczona do
minimum, ponieważ nie było dostępu do nowych książek i czasopism,
nie uczestniczono w konferencjach międzynarodowych, nie odwiedzali
bloku wschodniego uczeni ze świata zewnętrznego, a polscy nie jeździli
na Zachód³.

Przekazywany przez przedwojennych nestorów kapitał symboliczny,
w szczególności wiedza teoretyczna, z każdym rokiem coraz bardziej
tracił myśkłą, a jego mechanizmy przypominały te znane w społeczzeń-
stwach wówczas przez etnologów badane – w dużej mierze była to trady-
cja oparta na pamięci i ustna. Nowinki naukowe z trudem i w cząstkowej
postaci docierały do Polski, dialog był wykluczony, a wizje nauki dys-
kutowane w zamkniętym obiegu krajowym. Nie znaczy to, że nie rozwi-
jano wówczas własnych teorii, które są świadectwem metodologicznej
spójności i bronią się swoimi rezultatami. Przykładem może być projekt
podejścia integralnego (metoda genetyczno-integralna) waz z koncepcją
podłoża historycznego Kazimierza Dobrowolskiego (Dobrowolski 1966;
Kwaśniewicz 1969), czy też rodzaj historyczno-społecznej rekonstrukcji
procesów klasowych na wsi (Burszta 1950; por. Pobłocki 2009: 242-244).

² W kontekście niedawnych zmian w nauce i szkolnictwie wyższym, wprowadzo-
nych tzw. Ustawą 2.0 z 2018 roku, w wyniku której etnologia utraciła status samodziel-
nej dyscypliny naukowej, stając się jedną z „nauk o kulturze i religii”, nasuwa się nie-
przyjemne poczucie *déjà vu*!

³ Wyjątkiem pozostaje w tym względzie Zofia Sokolewicz, która po odwilży poli-
tycznej 1956 r. wyjechała na stypendium Forda na London School of Economics (krótko
po studiach, w roku akademickim 1958-59), a następnie, już po doktoracie, do Paryża
w 1964 roku (Sokolewicz 2011: 322-331).

Odbudowa powstałego w latach wojny oraz następującego po niej dwudziestolecia zastoju w kontaktach ze światem zachodniej nauki, a więc w liczącej w sumie ponad ćwierć wieku luki, zajęło lata, przynajmniej dekadę, choć proces ten trudno zmierzyć, a jego skutki odczuwalne są w sumie do dziś, na przykład w braku doświadczenia międzynarodowego wielu osób, czy też w posługiwaniu się językami kongresowymi. Wprawdzie już w latach odwilży po 1956 roku wydano wybór tekstów Malinowskiego (1958), to jednak dopiero na przełomie lat 60. i 70. ostatniego stulecia podjęto pierwsze śmielsze próby sięgnięcia do dorobku zachodniej nauki światowej. Wtedy pojawiają się tłumaczenia, z niemal trzydziestoletnim opóźnieniem, podręcznika Raymonda Firtha z 1938 roku (1965), a także prac Ruth Benedict, Margaret Mead i, co może zaskakiwać, rychłe, ledwie o kilka lat opóźnione, wydanie dzieł Claude'a Lévi-Straussa (1968; 1969; 1970).

Na początku dekady Edwarda Gierka, I sekretarza partii komunistycznej w latach 1970-1980, Andrzej Waligórski, uczeń Malinowskiego, wydał *Antropologiczną koncepcję człowieka* (1972) – w sumie podręcznik antropologii, ożywczy na owe czasy w polskim kontekście, a zarazem jakże standardowy z perspektywy tego, co w antropologii brytyjskiej już w tym czasie się działo. Wkrótce potem ukazuje się podręcznik Zofii Sokolewicz (1974), który był próbą wypracowania własnej wizji etnologii przy nawiązaniu do dawniejszych i nowszych osiągnięć polskich i światowych. Rolę łącznika ze światem miał także odegrać wybór tekstów zatytułowany *Etnologia* (1969). W tym samym okresie Józef Burszta w twórczy sposób przeniósł na grunt Polski idee folklorysty Hansa Mosera i Hermana Bausingera (Burszta 1974). Od połowy lat 70. XX wieku pojawiają się prace z kręgu „nowej etnologii polskiej” (Wasilewski 1979; Stomma 1981; 1987), a w połowie następnej dekady nawiązujące i do tradycji amerykańskiej, i europejskiej (Buchowski 1986; Burszta 1986). Trochę później zaczęły się też ukazywać opracowania historyczne dotyczące klasycznych szkół i teorii antropologicznych (Flis 1988; Mach 1989; Paluch 1990).

Lata 80. XX wieku – wbrew obostrzeniom stanu wojennego i jego następstwom – to początki współpracy instytucjonalnej (Holy 1987). Jej kulminacją były obchody stulecia urodzin Bronisława Malinowskiego w 1984 roku, które odbywały się w London School of

Economics (z udziałem Andrzeja Palucha i Michała Buchowskiego) oraz na Uniwersytecie Jagiellońskim (z bardzo licznym udziałem antropologów brytyjskich i amerykańskich). Wydarzenia te przyniosły owoce naukowe o zasięgu międzynarodowym (Ellen et al. 1987). Ostatnie dekady minionego wieku to również czas pierwszych badań zachodnich antropologów w Polsce i pierwszych spotkań badawczych, których efektem były monografie naukowe (Wedel 2007 [1982]; Hann 1985; Nagengast 1991; por. Buchowski 2016).

Mimo iż w miarę odchodzenia od rygorystycznego modelu nauki kontakty między polską etnologią i antropologią zachodnią intensyfikowały się, to jednak aż do połowy lat 70. na stypendia za żelazną kurtynę praktycznie się nie jeździło (z wyjątkiem wspomnianej Zofii Sokolewicz). Niemniej już, na przykład, Aleksander Posern-Zieliński wyjechał na stypendium Fundacji Kościuszkowskiej pod koniec lat 70., co zaowocowało pracą o Polonii amerykańskiej (Posern-Zieliński 1982). Symptodem otwarcia były przypadające w szczególności na lata 70. tzw. ekspedycje etnograficzne, na przykład do Mongolii (Tangad 2018: 188-203), Indii, Afganistanu, Afryki (Vorbrich 1987), a także do krajów Bliskiego Wschodu i wielu innych (por. Dziegiel 1987; Sokolewicz 2005).

W latach 90. ubiegłego stulecia historia nabrała rozpędu i uruchomiła procesy, o których miałem już możliwość pisać gdzie indziej, więc nie będę się nad nimi ponownie rozwodził (por. Buchowski 2012; 2016). Podsumuję je pokrótce w kilku punktach. Chodzi między innymi o intensyfikację kontaktów. Dokonywała się ona na różne sposoby, które sygnalizuję i o których powszechnie wiadomo: wyjazdy na stypendia, w tym takie, jak Fulbrighta, Kościuszki czy Humboldta; wizyty w prestiżowych centrach badawczych, w szczególności w instytutach badań zaawansowanych; profesury wizytujące, które działają we wszystkie możliwe strony; korzystanie z grantów krajowych i zagranicznych, umożliwiających wyjazdy studyjne i badawcze praktycznie na wszystkie kontynenty; studia odbywane na zagranicznych uniwersytetach oraz wymiana osób studiujących, w szczególności w ramach programu „Erasmus”; zatrudnianie absolwentów zagranicznych studiów w kraju; przypadki pracy polskich badaczy na uczelniach poza Polską; udział w międzynarodowych projektach badawczych, nad którymi pracują nieraz złożone, transnarodowe zespoły; czynne uczestnictwo

w pracach międzynarodowych organizacji antropologicznych; i, *last but not least*, publikowanie w międzynarodowych wydawnictwach i czasopismach. W przeszłości osoby zza granicy prowadzące badania etnograficzne w Polsce można było policzyć na palcach jednej ręki (patrz wyżej). Dziś, ze względu na otwartość granic i brak ograniczeń natury politycznej związanych z prowadzeniem takich badań, liczba osób badających nasz kraj jest trudno policzalna; tylko niektóre z nich to tzw. halfies, osoby urodzone i niekiedy (częściowo) kształcone w Polsce, a pracujące za granicą. Idzie to nierzadko w parze ze współpracą z polskimi ekspertami i ekspertkami. Można powiedzieć, że – rzecz jasna w zupełnie nowych warunkach – antropolożki i antropolodzy z Polski mogą funkcjonować w sposób analogiczny do tego, jaki był udziałem fundatorów dyscypliny z okresu przed I wojną światową i w okresie międzywojennym.

Tak więc proces włączania się w międzynarodowy krwiobieg naukowy jest zjawiskiem, w którym środowisko uczestniczy od kilku dekad i z pewnością jest to stan pożądany. Inną kwestią pozostaje wpisana w ten proces zastana hierarchia wartości przypisywanej wiedzy, którą z jednej strony wytwarza się lokalnie, a z drugiej tworzona jest w zachodnich centrach naukowych. Także i na ten temat pisałem nieraz (por. np. Buchowski 2012: 63-90), więc i teraz ograniczę swe uwagi do minimum. Fascynacja tzw. wiedzą światową była również pośrednio rezultatem powojennego odcięcia od rozwijanej w krajach Zachodu nauki, do której wschodnioeuropejscy uczeni najpierw nie mieli dostępu wcale, a później w ograniczonym zakresie. Uznawano, że udoskonalenia krajowej dyscypliny najłatwiej dokonać przez import owej wiedzy, postrzeganej po prostu jako lepszej. Stąd zjawisko szybkiego jej przyswajania, które rozciągało się od lat 70. do końca ubiegłego stulecia, zaś wyrażało się na przykład w pisaniu prac rekapitulujących historyczne bądź zastane teorie, często bezkrytycznych wykładów na temat ich zasad, historii antropologicznych badań nad określonymi problemami. Na te zrozumiałe naonczas wysiłki spojrzeć można wszelako też jako na przejaw samokolonizacji, która implikowała negację własnych tradycji i stawianie się w pozycji podporządkowanej. Tymczasem, najkrócej rzecz ujmując, chodzi o taki program uprawiania dyscypliny, który realizuje postulaty ruchu antropologii światowych (*world anthropologies*). Rzecz nie w tym, aby negować dorobek kogokolwiek i gdziekolwiek ani o odwracanie hierarchii. W tym projekcie pluriwersalnej i różnolitej antropologii wiedza przepływa między tradycjami i jest poniekąd nieoznakowana, wolna od przywilejów

będy stygmatyzacji warunkowanych czynnikami innymi niż poznawcze, takimi jak – na przykład – przywileje płynące z dominacji językowej, usytuowania w regionach mniej lub bardziej rozwiniętych ekonomicznie, funkcjonowanie w kontekstach, w którym badania są szczerze bądź niewystarczająco finansowane (por. Lins Ribeiro, Escobar 2006).

Kwestie te były przedmiotem dyskusji i polemik. Jednocześnie rodzi się pytanie, jak postulaty antropologii światowych wcielić w życie? Wiele praktyk włączających uczone i uczonych z naszego kraju i regionu do światowej i pluralistycznej antropologii, mnożących się po 1989 roku i opisanych powyżej, jest konkretnym wyrazem ich urzeczywistniania. Jest wszakże jeszcze jedno działanie, dotąd niewspomniane, które stanowi następny ze sposobów na promowanie integracji antropologii – udział w konferencjach. Także pod tym względem zmieniło się wiele i osoby z regionu biorą często gromadny udział w konferencjach i kongresach na kontynencie i świecie. Dalszą formą jest organizacja tego rodzaju spotkań naukowych, które w Polsce się mnożą. Przykładów można by podać wiele, choćby konferencję Europejskiego Stowarzyszenia Antropologów Społecznych (EASA) zorganizowaną w Krakowie w 2000 roku, która była inicjatywą na skalę europejską. Inną, już o zasięgu globalnym, był kongres Międzynarodowej Unii Nauk Antropologicznych i Etnologicznych (IUAES) zorganizowany w Poznaniu w 2019 roku. Jego temat przewodni brzmiał *World Solidarities* i chodziło o różne rodzaje solidarności między ludźmi i grupami, w tym w obliczu kryzysów, w szczególności kryzysu klimatycznego oraz wręcz o solidarność międzygatunkową. Wzięło w nim udział blisko siedmiuset uczonych z sześćdziesięciu krajów świata. Jednym z mówców kluczowych, obok Alisse Waterston z City University on New York, był Chris Hann, z którego referatem otwierającym kongres zapoznać się można w tym tomie. Lecz w grę wchodzi nie tylko spektakularne i wielkie przedsięwzięcia. Budowaniu światowych antropologii służą również niezliczone inne inicjatywy i konferencje o bardziej lokalnym zasięgu. Jedną z nich jest grupa współpracy nazwana V4Net, koordynowana przez wielce zasłużony dla badań w Europie Środkowo-Wschodnie Instytut Antropologii Społecznej Maksa Plancka w Halle. W ramach tej inicjatywy organizowane są cykliczne i tematycznie zorientowane konferencje w regionie – jak dotąd w Halle, Pilźnie w Czechach, Poznaniu i Pradze, zaś następna planowana jest w Warszawie. Z konferencji w Poznaniu, która miała miejsce w kwietniu 2019 roku i poświęcona była migracji (*Social and*

Cultural Consequences of Voluntary and Forced Migration in Europe), wybrane artykuły prezentowane są w tym tomie. Egzemplifikują one charakter preferowanych w antropologii, ugruntowanych w empirii badań. Przy okazji zauważmy, że publikowanie materiałów osób z różnych regionów w krajowych czasopismach naukowych, to także praktyka służąca powstawaniu hybrydowych i pluralistycznych antropologii.

BIBLIOGRAFIA

- Bar, J., Czekanowska, A. (2002). Jan Czekanowski (1882–1965). W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne* (t. 1, s. 52-56). Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzezińska, A., Czachowski, H. (2018). *Wielkopolanin we Lwowie. Antoni Kalina (1846-1906) – slawista i etnograf*. Wrocław – Ostrów Wielkopolski: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Urząd Miasta Ostrowa Wielkopolskiego.
- Buchowski, M. (1986). *Magia. Jej funkcje i struktura*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Buchowski, M. (2012). *Etnologia polska. Historie i powinowactwa*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Buchowski, M. (2016). Mutual encounters. *Lud*, t. 100, 47-60.
- Buchowski, M. (2019). Polish anthropology yesterday and today. An impossible overview. W: M. Buchowski (red.), *Twilight Zone Anthropology: Voices from Poland* (s. 10-47). Canon Pyon: Sean Kingston Publishing.
- Burszta, J. (1950). *Wieś i karczma. Rola karczmy w życiu wsi pańszczyźnianej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Burszta, J. (1974). *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Burszta, W. (1986). *Język a kultur w myśli etnologicznej*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Czarnowski, S. (2014). *Listy do Henri Huberta i Marcela Maussa (1905-1937) / Lettres à Henri Hubert et à Marcel Mauss* (red. naukowa K. Kończal, J. Wawrzyniak). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Dobrowolski, K. (1966). *Metoda integralna*. W: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie*. Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Dulczewski, Z. (1984). *Florian Znaniecki. Życie i dzieło*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

- Dzięgiel, L. (1987), *Na egzotycznych szlakach. O polskich badaniach etnograficznych w Afryce, Ameryce i Azji w dobie powojennej*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Ellen, R., Gellner, E., Kubica, G., Mucha J. (red.) (1989). *Malinowski between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engelking, A. (2003). Curriculum vitae of Jozef Obrębski. W: T. Vražinovski, A. Engelking and J. Halpern (red.), *70 Years from the Research of Józef Obrębski. Macedonian Poreche 1932–1933* (s. 25-44). Prilep: Institute for Slavonic Culture, Matica Makedonska.
- Firth, R. (1965). *Spoleczności ludzkie. Wstęp do antropologii społecznej* (przeł. J. Dunin, Z. Szyflebejn-Sokoloewicz). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Flis, M. (1988). *Teorie struktury społecznej w antropologii funkcjonalnej*. Wrocław: Ossolineum.
- Hann, C.M. (1985). *A Village without Solidarity*. Princeton: Princeton University Press.
- Holy, L. (1987). The Podhale School of Anthropology. *Anthropology Today*, vol. 3 (no. 3), 18.
- Jasiewicz, Z. (2004). Etnologia polska przed 1956 rokiem i jej reakcja na wprowadzanie wzorów radzieckich. *Etnografia Polska*, t. 48 (z. 1-2), 5-15.
- Krzyśko, M. (2009). Jan Czekanowski, anthropologist and statistician. *Folia Oeconomica*, nr 228, 21-32.
- Kubica, G. (2015). *Maria Czaplicka: pleć, szamanizm, rasa. Biografia antropologiczna*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *Totemizm* (przeł. A. Zajączkowski, A. Steinsbergerowa). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *Myśl nieoswojona* (przeł. A. Zajączkowski). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lévi-Strauss, C. (1970). *Antropologia strukturalna* (przeł. K. Pomian). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Mach, Z. (1989). *Kultura i osobowość w antropologii amerykańskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Malinowski, B. (1958). *Szkice z teorii kultury* (przeł. H. Buczyńska-Garewicz, H. Stasiak, T. Święcicka). Warszawa: Książka i Wiedza 1958.
- Kwaśniewicz, W. (1969). Metoda integralna Kazimierza Dobrowolskiego. *Etnografia Polska*, t. 13 (z. 2.), 41-55.
- Lins Ribeiro, G., Escobar, A. (red.) (2006). *World Anthropologies: Disciplinary Transformations within Systems of Power*. Oxford: Berg.

- Lubaś, M. (2019). Subversive brilliance: Józef Obrębski's theory of ethnic diversity and the hierarchizations of knowledge in Polish academia. W: M. Buchowski (red.), *Twilight Zone Anthropology: Voices from Poland* (s. 48-73). Canon Pyon: Sean Kingston Publishing.
- Małowist, M. (1986). *Stefan Czarnowski (1879-1937). Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (s. 231-244). Warszawa: Czytelnik.
- Nagengast, C. (1991). *Reluctant Socialists, Rural Entrepreneurs: Class, Culture, And The Polish State*, Boulder, CO: Westview.
- Obrębski, J. (1976). *The Changing Peasantry of Eastern Europe*. J. Halpern, B. Halpern (eds.). Cambridge, MA: Schenkman Publishing.
- Paluch, A. (1983). *Bronisław Malinowski*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Paluch, A. (1990). *Mistrzowie antropologii społecznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piątkowski, K. (1985). Problematyka teoretyczna w powojennej etnografii polskiej. *Lud*, t. 49, 35-61.
- Pobłocki, K. (2009). Whither Anthropology without Nation-state?: Interdisciplinarity, World Anthropologies and Commoditization of Knowledge. *Critique of Anthropology*, vol. 29 (nr 2), 225-252.
- Posern-Zieliński, A. (1982). *Tradycja a etniczność. Przemiany kultury Polonii amerykańskiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Posern-Zieliński, A. (2005). Polish Anthropology under Socialism: Intellectual Traditions, the Limits of Freedom, and New Departures. W: C. Hann, M. Sárkány, and P. Skalnik (red.), *Studying People in People's Democracies: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe* (s. 109-128). Münster: LIT Verlag.
- Sokolewicz, Z. (1969). *Etnologia. Wybór tekstów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sokolewicz, Z. (1974). *Wprowadzenie do etnologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sokolewicz, Z. (2005). Polish Expeditions Abroad. W: C. Hann, M. Sarkany, P. Skalnik (red.) *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in East-Central Europe* (s. 289-301). Munster: LIT Verlag.
- Sokolewicz, Z. (2011). „Moje życie naukowe można sprowadzić do próbowania kolejnego klucza, z wielkiego pęku, który dała mi teoria poznania”. Odpowiedzi na pytania Zbigniewa Jasiewicza. *Lud*, t. 95, 303-354.
- Stomma, L. (1981). *Słońce rodzi się 13 grudnia*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

- Tangad, O. (2018). Polskie ekspedycje etnologiczne do Mongolii i refleksje wokół przekładu kulturowego. Doświadczenia z „terenu”. W: K. Baraniecka-Olszewska, I. Kabzińska, O. Tangad (red.), *Lokalne i globalne perspektywy azjanistyczne: księga jubileuszowa dla Profesora Sławoja Szynkiewicza* (s. 187-202). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk; Komitet Nauk Etnologicznych PAN, Polska Akademia Nauk.
- Vorbrich, R. (1987). Studencka Ekspedycja Etnograficzna „Afryka 76” a doświadczenia indywidualnych badań terenowych. W: L. Dzięgiel (red.), *Na egzotycznych szlakach* (s. 75-101). Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Wasilewski, J.S. (1979). *Podróże do piekieł. Rzecz o szamańskich misteriach*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Wedel, J. 2007 [1982]. *Prywatna polska* (przeł. S. Kowalski). Warszawa: Wydawnictwo Trio.